

İSTANBUL MİLLETVEKİLİ VE BİRİNCİ ORDU MÜFETTİŞİ KÂZIM KARABEKİR PAŞA’NIN İSTANBUL ZİYARETLERİ (1923-1924)*

SERKAN TUNA **

ÖZ

Millî Mücadele Dönemi’nde Doğu Cephesi’nde büyük başarılar elde eden Kâzım Karabekir Paşa, ikinci Meclise İstanbul’dan milletvekili seçilmiş ve Doğu Cephesi Komutanlığı kaldırıldıktan sonra kurulan Birinci Ordu Müfettişliğine atanmıştır. Kâzım Karabekir Paşa İstanbul’a, İstanbul Milletvekili ve Birinci Ordu Müfettişi olarak 1923 yılında iki ve 1924 yılında dört ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerinde, milletvekili olarak şehrin ihtiyaçlarını öğrenmek için görüşmelerde bulunmuş, kendisi adına düzenlenen organizasyonlara katılmış ve askerî birlik ve kurumları denetlemiştir. Bu süreçte ziyaret ettiği ya da denetlediği kurumlara yönelik olduğu kadar siyasi, ekonomik ve toplumsal konulara ilişkin de görüşlerini açıklamıştır. Bu görüşleri, 17 Kasım 1924’te kurulan ve kendisinin Genel Başkanlığını stleneceği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programında da etkili olmuştur. Çalışmada, Kâzım Karabekir Paşa’nın İstanbul Milletvekili ve Birinci Ordu Müfettişi olarak İstanbul’a yaptığı ziyaretler tarihsel araştırma yöntemi kapsamında kronolojik olarak incelenmiş; ulusal basının yanı sıra konuya katkı sağlayacak diğer birinci ve ikinci el kaynaklardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Ordu Müfettişliği, Eğitim, İktisat, İstanbul, Kâzım Karabekir Paşa.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İstanbul/TÜRKİYE, serkan.tuna@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7514-7328

**DEPUTY OF ISTANBUL AND INSPECTOR OF THE FIRST
ARMY KAZIM KARABEKIR PASHA'S VISITS TO ISTANBUL
(1923-1924)**

ABSTRACT

Kâzım Karabekir Pasha, who achieved great success in the Eastern Front during the National Struggle, was elected as a deputy from Istanbul to the Second Assembly and was appointed to the First Army Inspectorate, which was established after the Eastern Front Command was abolished. Kazım Karabekir Pasha made a total of six visits to Istanbul, including two in 1923 and four in 1924, as the Deputy of Istanbul and the Inspector of the First Army. During these visits, as the Deputy of Istanbul, he held meetings to be informed about the needs of the city, participated in events organized on his behalf and supervised military units and institutions. In this process, he explained his views on political, economic and social issues as well as on the institutions he visited or supervised. These views were also influential in the Progressive Republican Party program, which was established on November 17, 1924, and of which he would assume the leadership. In this study, Kazım Karabekir Pasha's visits to Istanbul as the Deputy of Province and the Inspector of the First Army were examined. The historical chronology method was applied for this purpose. In addition to the national press, other first and second hand sources were used to contribute to the research subject.

Keywords: Economics, Education, First Army Inspectorate, Istanbul, Kazım Karabekir Pasha.

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi imzalandığında Doğu Cephesi'nde bulunan Kâzım Karabekir Paşa, Mütareke'nin ardından İstanbul'a dönmesi gerektiği yönünde bir emir almıştı. Bunun üzerine 28 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiş ve burada bir süre kaldıktan sonra Tekirdağ'daki 14. Kolordu'ya tayin edilmişti. Ardından merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanlığına atanarak 12 Nisan 1919'da İstanbul'dan ayrılmıştı. Millî Mücadele'ye 15. Kolordu Komutanı olarak katılan Kâzım Karabekir Paşa, Büyük Millet Meclisine Edirne'den milletvekili seçilmiş, 15 Haziran 1920'de Meclis tarafından Doğu Cephesi Komutanlığına getirilmiş ve bu cephedeki başarısından ötürü "Şark Fatihî" olarak anılmaya başlanmıştı. Daha sonra 17 Şubat-4 Mart 1923 arasında İzmir'de gerçekleştirilen Türkiye İktisat Kongresi'ne Manisa delegesi olarak katıldığı gibi kongrenin başkanlığını yürütmüştü. Bu gelişmelerin sonrasında, İkinci Dönem TBMM'ye İstanbul'dan milletvekili seçilmiş ve üzerinde bulunan Doğu Cephesi Komutanlığını devredip bölgedekilerle vedalaşmak üzere uzun bir yurt gezisine çıkmıştı. 21 Ekim 1923'te, Doğu Cephesi Komutanlığı kaldırıldıktan sonra kurulan ve merkezi Ankara'da olup İstanbul'u da kapsayan Birinci Ordu Müfettişliğine atanırken, yurt gezisini tamamlayarak 10 Kasım 1923 günü İstanbul'a gelmişti¹.

Kâzım Karabekir Paşa İstanbul'a, İstanbul Milletvekili ve Birinci Ordu Müfettişi sıfatlarıyla 1923-1924 döneminde toplam altı ziyaret gerçekleştirmişti. Çalışmada, Kâzım Karabekir Paşa'nın İstanbul'a yaptığı bu ziyaretler tarihsel araştırma yöntemi kapsamında kronolojik olarak incelenmiştir. Bu bağlamda kendisinin ziyaretler sırasındaki faaliyetleri ve yaptığı açıklamalar kamuoyu tepkisiyle birlikte verilmiştir. Çalışmada, birinci el kaynak olarak öncelikle ulusal basın kullanılmış ve konuya destek sağlayacak diğer birinci ve ikinci el kaynaklara başvurulmuştur.

¹ M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Kâzım Karabekir**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.19-37; Ali Çiftçi, **Kâzım Karabekir'in Siyasal Hayatı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s.30-34, 39-42; Cevdet Küçük, "Kâzım Karabekir (1882-1948)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 25. Cilt, Ankara 2002, s.150-151.

I. Kâzım Karabekir Paşa'nın 1923 Yılındaki Birinci İstanbul Ziyareti

I.1. Millî Mücadele'nin Ardından İstanbul'a Dönüş ve İlk Gelişmeler

Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul Milletvekili ve Birinci Ordu Müfettişi sıfatlarıyla ilk İstanbul ziyaretini 10-24 Kasım 1923 arasında yoğun bir programla gerçekleştirmişti. Paşa'yı taşıyan Giresun vapuru 10 Kasım 1923 günü Galata rıhtımına yanaştığında büyük bir halk kitlesi alkışlarla sevincini ortaya koymuştu. Rıhtımda Paşa'yı askerî ve mülki erkânın yanı sıra dini liderler, çeşitli cemiyetlerin temsilcileri karşılamış² ve törenin ardından Kâzım Karabekir Paşa Şehremaneti tarafından misafir edileceği Beyazıt'taki dairesine geçmişti. Burada bir süre dinlenip ilk ziyaretçileri kabul etmiş ve saat ikide kendisinin şerefine Şehremaneti tarafından bir ziyafet verilmişti³.

Kâzım Karabekir Paşa, gelişi sırasında ve rıhtımda gazetecilerin sorularını cevaplandırarak çeşitli konulara ilişkin görüşlerini de ortaya koymuştu. Bu bağlamda İstanbul'a, seçmenleriyle görüşmek ve müfettişi bulunduğu Birinci Ordu bölgesini denetlemek amacıyla geldiğini açıklamıştı. Bunun ardından, İstanbul'u bağımsızlığını kazanmış görmekten duyduğu memnuniyeti sergilemiş ve kendisini milletvekili seçen İstanbul halkına teşekkür edebilmesinden dolayı sevincini dile getirmişti. İstanbul'un bozulduğu yönündeki söylentilere de değinerek bunları kabul etmediğini ifade etmişti. Ona göre, düşman işgalinde kalmış böylesine büyük bir şehirde bazı zararlı kişi ve gruplar olabilirse de bunları genellemek doğru değildi. Nitekim İstanbul halkı, Millî Mücadele sırasında gerek en değerli evlatlarını cepheye

² **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **İkdam**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1. Paşa, İstanbul'a gelmeden önce, 6 Ekim 1923'te İstanbul'un kurtuluşu sebebiyle İstanbul halkına bir kutlama telgrafi göndermişti. (**Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi**, Altıncı Devre-i İntihabiye-İkinci İçtima 1 Teşrin-i evvel 1339-6 Şubat 1340, Şehremaneti Matbaası, İstanbul 1341, s. 9.)

³ **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Vakit**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **İleri**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2. Kâzım Karabekir Paşa'nın ikamet yeri hakkındaki bir bilgiye göre kendisi askerî yaşamı boyunca arkadaşlarıyla beraber yaşamayı bir alışkanlık hâline getirdiğinden İstanbul'da da büyük otellerden biri yerine askerî bir dairede kalmayı tercih etmişti. (**Tanin**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.) Paşa da bu tespiti doğrulayan bilgiler vermekteydi. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, Cilt 2, Çeviriyazı Budak Kayabek, Haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.885; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, 6. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 2005, s.196.)

göndererek gerekse cephaneye sevk ederek yüksek bir vatanseverlik örneği sergilemiş ve bu durum düşmanların da takdirini kazanmıştı⁴.

İstanbul basını hakkındaki görüşlerini ortaya koyarken, ülkede sürekli bir şekilde görülen anlaşmazlığın basına da yansımalarını belirtmekle birlikte İstanbul basınına vatansever olarak tanımlanmış ve bazılarının öne sürdüğü gibi bir gericiliğe alet olacağını aklına bile getirmemişti. Bu aşamada onu düşündüren nokta, fikir ayrılıklarından faydalanmak isteyen düşmanların olabileceği gerçeğiydi. Sorular kapsamında İstanbul'un ihtiyaçlarına da değinerek beş yıldan bu yana uzak kalması nedeniyle durumu yakından takip edemediğini söylemiş ve ziyareti sırasında seçmenleriyle ilişki kurup çeşitli kurumları inceleyeceğini vurgulamıştı. Bu açıdan gelecek her türlü başvuruyu değerlendirip bunların çözümü için gerekli girişimlerde bulunacaktı. İstanbul'un yönetim şekli hakkındaki görüşü ise Vilayet ile Şehremaneti'nin birbirinden ayrılması ve Şehremini'nin halk tarafından seçilmesi yönündeydi. Bu yapıldığı takdirde ihtiyaçlar daha sağlıklı bir şekilde karşılanabilecek, aksi durumda İstanbul gibi kalabalık bir şehirde yönetsel sıkıntılar doğabilecekti⁵.

Kâzım Karabekir Paşa'nın gündemine önemli iç siyasi konular da getirilmişti. O sırada İstanbul basınında, Cumhuriyet'in hızlı bir şekilde ilan edilmesi de dâhil olmak üzere Ankara'ya yönelik eleştiriler söz konusuydu⁶. Bununla ilgili fikrinin sorulması üzerine, gezisi nedeniyle tartışmalardan uzak kaldığı için konunun özüne vâkıf olmadığı cevabını vermişti. Cumhuriyet'in ilanını Trabzon'da iken öğrendiğini, gelişmenin hızlı olup olmadığını bilmediğini söylemiş ve bu konuda hükûmetin düşündüğü bazı yönler olabileceğini açıklamıştı. Ancak ona göre, yönetim şeklinin değiştirilmesi gibi toplumu ilgilendiren konuların herkes tarafından düşünülmesi ve kamuoyu desteğinin sağlanması yeni bir güç teşkil edeceğinden çok daha iyi olacaktı.

⁴ **Vatan**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Vakit**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **İleri**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2.

⁵ **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **İkdam**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1. 17 Kasım 1924'te kurulup Genel Başkanlığını Kâzım Karabekir Paşa'nın yaptığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) programında, Şehreminlerinin seçimle göreve gelecekleri açıklanmıştı. (Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, 2. Baskı, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.618.)

⁶ Yücel Özkaya, "Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası", **Atatürk Yolu Dergisi**, C III, S 11, 1993, s.279-310; Tülay Alim Baran, "İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XV, S 44, Temmuz 1999, s.627-643.

Bununla birlikte her anlamda Cumhuriyet'e taraftar olduğunu dile getirerek şahsi ve toplumsal saltanatların toplumu felaketlere sürüklediğini ve ülkenin olumsuz bir konuma düşmesinin de gerçek anlamda millî hâkimiyetin yerleşmemesinden kaynaklandığını söylemişti. Zira 20. yüzyılda refah ve mutluluğun kaynağı halkın gücüydü ve bu anlamda Cumhuriyet genç Türkiye'nin ilerlemesi için tek dayanağı⁷.

Bu açıdan Cumhuriyet'in özünün millî hâkimiyet olduğunu kaydetmiş⁸ ve "Ferdî veya zümrevî tahakkümler bir milleti mahv için yegâne esaslardır. Buna misal isterseniz biz ve bütün Müslüman hükümetleridir. Hepsî birer müstebid idareden oluşmuş kalmışlardır. Milletî kuvveti hakkın kuvvetidir. Bunun da manasını Cumhuriyet ifade eder" diyerek görüşlerini netleştirdiği gibi Müslüman dünyasına yönelik eleştirisini sergilemişti⁹. Ayrıca kişisel saltanatın bu denli aleyhinde bulunduğu ortamda bir diktatörlüğün yaşanabileceğine ihtimal vermediğini söyleyerek günün tartışmalarına yönelik yorumunu aktarmıştı¹⁰.

Bu sırada Halifelik makamına ilişkin de tartışmalar başlamış ve İstanbul'da bu makamın korunması yönünde bir eğilim belirmişti. Yine İstanbul'da Halife'nin istifa edeceğine dair söylentiler de çıkmıştı¹¹. Buna ilişkin bir soruya, bunu ilk defa duyduğu ve bu konuda bilgisinin olmadığı

⁷ **Vakit**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **İleri**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Tanin**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Akşam**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1. Kâzım Karabekir Paşa, hem milletvekili hem de ordu kumandanı olmasına karşın hiç kimsenin Cumhuriyet'in ilanı konusunda kendisine bilgi vermediğini ifade etmişti. Bununla birlikte 31 Ekim 1923'te Trabzon'dan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir kutlama telgrafı çekmişti. (Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.187-189.)

⁸ **Vatan**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2. Paşa'nın bu görüşleri, Genel Başkanı olacağı TCF programında da yer bulmuştu. (Tunaya, **a.g.e.**, s.616.)

⁹ **İkdam**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1. Bu konuda ayrıca bk. Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.195; Kâzım Karabekir, **Çocuk Davamız**, 2. Baskı, Yay. Haz. Ziver Öktem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s.281-282.

¹⁰ **Vatan**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2. Kâzım Karabekir Paşa, sürekli soru sorulmasından yakınırken gazetecilerin Cumhuriyet'in ilan şekline dolayı endişelendiklerini düşünmekteydi. (Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.194.) Bu konudaki bir değerlendirmeye göre de, Paşa'nın açıklamasındaki bazı ifadeler İstanbul basını tarafından kendilerinin bakış açısını destekleyen sözler şeklinde kamuoyuna yansıtılmıştı. (Namık Sinan Turan, "Son Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesinden İlga Sürecine Hilafet Tartışmaları ve Kâzım Karabekir", **Kâzım Karabekir Sempozyumu I, 2 Kasım 2010**, Yay. Haz. Pınar Feyzioğlu Akkoyunlu, y.y., t.y., s. 60-61.)

¹¹ Seçil Karal Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik (1924-1928)**, Genişletilmiş 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s.156-157; Ali Satan, **Halifeliğin Kaldırılması**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s.197-198; Turan, a.g.m., s.61-62.

cevabını vererek istifaya hiçbir zaman ihtimal vermediğini ifade etmişti. Aynı zamanda, İstanbul'a geldiğinde Ankara ile İstanbul basını arasında bir anlaşmazlık yaşandığını anlamasına karşın bunun esası hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını belirtmişti¹². Halifenin istifa etmesi hâlinde yeni bir seçimin yapılması da gündemdediydi. Bu çerçevede İslam ülkeleri temsilcilerinin İstanbul'da toplanmasıyla yeni bir Halife seçilip seçilemeyeceği tartışılmaktaydı¹³. Kendisine böyle bir seçimin yapılıp yapılamayacağı sorulduğunda, hiç tereddüt etmeden bunu düşünmenin bile çok büyük bir hata olacağı cevabını vermişti. Bu tehlikeli girişim büyük olumsuzluklara yol açacağı gibi ülkenin düşmanları için âdeta kaçırılmaz bir fırsat yaratacak ve sonuçta bu gelişmeden sadece İslam dünyasına her açıdan ihanet etmiş simalar kazançlı çıkacaktı. Bu konudaki açıklamasını "Hilafet, hür Türkiye'nin her zaman hür kalacak bir hakkıdır" sözleriyle tamamlamıştı¹⁴.

İç siyaset bağlamında hükûmete yönelik eleştiriler ile ekonomik kalkınma da gündemdediydi. Hükûmetin çeşitli kesimlerden eleştiri aldığı yönündeki soruya eleştirinin milletin hakkı olduğu cevabını vermiş ve kendisinin de hükûmetten duyulan memnuniyetsizliği öğrendiğini belirtmişti. Nitekim Anadolu gezisi sırasında eğitim ve ekonomi gibi iki önemli alanda büyük bir değişim yaşanmadığını tespit etmişti. Bununla birlikte hükûmetin önemli projeler hazırlaması sebebiyle yakında yeni bir icraata girişileceğini ümit etmekteydi. Bu kapsamda ülke kalkınmasına dair görüşlerini de açıklayan Kâzım Karabekir Paşa, çok çalışarak makineleşme ve sağlık alanlarında ilerleme kaydedilmesi gerektiği görüşündeydi. Bu noktada demiryolunu öne çıkararak ülkeyi birbirine bağlamanın önemine dikkat çekmiş ve dağlık olmasına karşın Doğu'nun çeşitli noktalarla bağlantısını sağlamak için uçaklardan bile faydalanılabileceğine işaret etmişti¹⁵.

Bir başka tartışma konusu olan ve içki yasağını öngören Men-i Müskirat Kanunu hakkında ise kanuna taraftar olduğunu açıklamıştı. Ancak bu

¹² **Vakit**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **İleri**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Akşam**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **İkdam**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1. Kâzım Karabekir Paşa'ya göre halifelik hakkındaki açıklamasıyla bu konuyu kapatmak istemesine karşın üzerinde milletvekili sıfatı da bulunduğu İstanbul basını görüş almakta ısrarcı davranmıştı. (Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.196.)

¹³ Akgün, **a.g.e.**, s.157.

¹⁴ **İleri**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2.

¹⁵ **Vatan**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Tanin**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2. Ayrıca bk. Karabekir, **Çocuk Davamuz**, s.282.

düşüncesinin sadece dini duygulardan kaynaklanmadığını, konunun her şeyden önce vatani ve insani bir içerik taşımasının ve içkinin ülkeye verdiği zararın bunda etkili olduğunu söylemişti. Bu açıdan içki yasağını savunmasına karşın, hükümet bu yasağı sürdürürken ülke ekonomisini düşünerek bazı önlemler alabilirdi¹⁶.

Halk Fırkasının konumu ve olası bir muhalefet fırkası da sorular arasındaydı. Bu kapsamda kendisine, Halk Fırkasının önemli konuları gizli bir şekilde konuştuktan sonra bunların Meclis'te müzakere edilmeden kabul edilmesi nedeniyle bir tartışma yaşandığı bilgisi aktarılarak, bu yöntemin doğru olup olmadığı sorulmuştu. Paşa buna cevaben, Ankara'dayken böyle bir durum yaşanmadığından bu uygulamanın nasıl yapıldığını bilmediğini söylemişti. Eğer gerçekten bu yöntem uygulanıyorsa bir hüküm vermek için konu yakından incelenmeliydi. Ona göre milletvekilleri, gizli tutulması ülke için faydalı olanlar hariç tüm konuları toplumun önünde konuşmalı ve böylece herkes ilgili konunun tüm aşamalarını bilmeliydi. Bu meselenin devamı olarak Meclis'te tek bir fırkanın olmasını doğal karşılayıp karşılamadığı sorusuna, bu konuda bir açıklama yapamayacağı, cumhuriyet ve meşrutiyet ile yönetilen ülkelerdeki durumu da tam olarak bilmediği şeklinde karşılık vermişti. Bununla birlikte basınının bile aynı yönde hareket edemediği bir ülkede Meclis'in mevcut yapısıyla kalabileceğine çok ihtimal vermiyordu¹⁷.

Merak edilen konular arasında Doğu Cephesi'ndeki gelişmeler de bulunmaktaydı. Bölgenin ekonomik sorunlarıyla himayesine aldığı yetim çocuklar hakkında bilgi veren Kâzım Karabekir Paşa, kendisinin komutasında gerçekleştirilen Doğu Harekâtı'ndan da söz etmişti. Barış konumuna geçen ordunun mevcut hâliyle Doğu sınırlarını savunabileceğine değindikten sonra, Rusya'daki Türk esirlerin ülkeye dönmeye başlamakla beraber geri dönenlerin gidenlere kıyasla henüz çok az olduğunu açıklamış ve Enver Paşa'nın durumu hakkındaki bir soruya Türkistan'dan gelen bir subayla yaptığı görüşme üzerinden cevap vermişti. Buna göre, Enver Paşa geçen Kurban Bayramı'nda gerçekleşen bir çarpışma sırasında şehit düşmüştü ve Türkistan'dan gelen subay, Paşa'nın elbisesini getirmişti¹⁸.

¹⁶ **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2.

¹⁷ **A.g.y.**

¹⁸ **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Vakit**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **İleri**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **İkdam**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1. Enver Paşa, 4 Ağustos 1922'de Kurban Bayramı tebriki sırasında gerçekleşen Rus baskını sonucunda

Ülke dışındaki gelişmelere yönelik sorular yine Doğu Cephesi'ni içerisine alacak şekilde Erivan ve İran üzerineydi. Kâzım Karabekir Paşa, Erivan'da Ermeniler tarafından gerçekleştirilen bazı olaylara karşın gelen noktada Ermeniler Sovyet rejimiyle birleşmiş olduklarından, Türkiye'ye karşı ayrı bir siyasi cephe açmalarına olanak bulunmadığını ifade etmişti. İran'la ilişkilere de değinen Paşa'ya göre, son zamanlarda basında yazıldığı gibi Türkiye sınırları içerisinde yer alan Bulakbaşı bölgesinde herhangi bir saldırı yaşanmamıştı. İranlılar sınırlarının kendi bölümünde reform yapmakla meşgullerdi ve bu süreçte bazı eşkıyalarla mücadele ediyorlardı. Dolayısıyla o bölgede ortaya çıkan söylentilerin kaynağının bu mücadele olması muhtemeldi¹⁹. Kâzım Karabekir Paşa İstanbul'da ne kadar kalacağı sorusuna ise, kesin bir tarih vermeyerek Trakya da dâhil olmak üzere ordu bölgesi içerisindeki denetimlerini tamamladıktan sonra Ankara'ya döneceği cevabını vermişti²⁰.

Kâzım Karabekir Paşa'nın İstanbul'a gelişi ve yaptığı açıklamalar çeşitli değerlendirmelere konu olmuştu. Bunların bir kısmında şahsına gösterilen ilgiye değinilmiş, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında Doğu Cephesi'ndeki başarıları vurgulanmış ve bölgedeki binlerce yetim ve öksüz çocuk için yaptığı çalışmalarından övgüyle söz edilmişti²¹. İstanbul'un önemi ve siyasi konular üzerinden bir değerlendirme kaleme alan Ahmed Cevdet'e göre, Paşa'nın, seçmenleriyle buluşup İstanbul halkının sorunlarını dinleyecek olması çok güzel ve diğer milletvekillerince örnek alınması gereken bir tavidir. Cumhuriyet ve Hilafet konularına da değinen Ahmed Cevdet, Paşa'nın Cumhuriyet konusundaki sözlerine katıldığını söylemiş ve İstanbul ziyaretinin Hilafet tartışmalarının yaşandığı bir sırada gerçekleşmesine dikkat çekmişti²².

Kâzım Karabekir Paşa'nın açıklamalarında yer alan ülkede henüz büyük bir gelişme yaşanmadığı yönündeki sözleri ise Ankara basınında, doğrudan İstanbul basınına dolaylı olarak da şahsını hedef alan bir eleştiriye neden olmuştu. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan bir yazıda, bazı çevrelerin Paşa'nın bu sözlerini yanlış yorumladıkları ve bunlara “mal bulmuş mağribi

hayatını kaybetmişti. (M. Şükrü Hanioglu, “Enver Paşa (1881-1922)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 11. Cilt, İstanbul 1995, s.264.)

¹⁹ **Vatan**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Vakit**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **İleri**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

²⁰ **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Tanin**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

²¹ **Vatan**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 10 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

²² Ahmed Cevdet, “Kâzım Karabekir Paşa”, **İkdam**, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

gibi” sarılıp kendi eleştirilerini haklı çıkarmaya çalıştıkları belirtilmişti. Paşa’nın sözlerinden hareketle bu çevreler, ülke yönetiminin ilkeler etrafında değil bir şahsın etrafında toplanmış bilinçsiz bir topluluk tarafından yürütüldüğünü öne sürüyorlardı. Oysaki gazeteciler gerçekten samimi ve ülkenin refahını düşünen kimseler olsalardı, Paşa’ya bu sözleri karşısında, devletin önde gelen etkili kişiliklerinden birisi olması dolayısıyla arzu ettiği gelişme hangi yöndeysen neden bu yolda çaba harcamadığını sormaları beklenirdi. Bununla birlikte bu sorunun ona sorulması, ancak verilen cevap gazetecileri tatmin etmediği için yayımlanmaması ihtimali de söz konusuydu²³.

I.2. Kâzım Karabekir Paşa’nın İstanbul’daki İlk Faaliyetleri

Kâzım Karabekir Paşa İstanbul’daki ikinci gününde önce çeşitli ziyaretçileri kabul etmiş, daha sonra resmî erkâna yönelik ziyaretlerde bulunmuştu. 12 Kasım günü askerî denetime başlayarak ilk olarak Üçüncü Kolordu’ya bağlı askerî birlikleri denetlemiş, ardından Erkân-ı Harbiye Mektebi’ne gitmiş ve buradan gördüğü düzenden duyduğu memnuniyeti sergileyerek ayrılmıştı. Yine aynı gün saygılarını sunmak üzere Dolmabahçe Sarayı’na giderek Halife Abdülmecid Efendi’yle bir buçuk saat süren bir görüşme gerçekleştirmişti. Daha sonra maiyetindeki çocuklarla birlikte Taksim’de Taşkılla’ya, ardından Harbiye Mektebi’ne giderek denetimde bulunmuş²⁴ ve akşam Rauf ve Sabri Beylerin de katılımıyla Kalamış’ta Refet Paşa’ya yemeğe gitmişti²⁵. Kâzım Karabekir Paşa, 13 Kasım sabahı Halıcıoğlu ve Çağlayan’daki Darüleytamları gezmişti. Bunun dışında, Karaağaç Mezbahası’nı gezmiş, düzen ve temizlikten dolayı müdüre takdirlerini iletmışti. Aynı gün içerisinde kendisine de çeşitli ziyaretler yapılmıştı²⁶.

²³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

²⁴ **Tevhid-i Efkâr**, 13 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Vatan**, 13 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Vakit**, 13 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **İkdam**, 13 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1, 3; **İleri**, 13 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2. Kâzım Karabekir Paşa’nın aktardığına göre, Halife babası Abdülaziz’den olumlu Vahdeddin’den ise olumsuz bir şekilde söz etmiş ve istenmemesi hâlinde resim takımlarıyla bohçasını alıp gideceğini söylemişti. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.886. Paşa, Halife’nin gerek sözleri gerekse hal ve tavrından yola çıkarak tehdit edildiği sonucuna varmıştı. (Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.200-201.)

²⁵ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.886; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.201-202.

²⁶ **Tevhid-i Efkâr**, 14 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3; **İkdam**, 14 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3; **İleri**, 14 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3. Kâzım Karabekir Paşa günlüklerinde, temizlik de

Kâzım Karabekir Paşa'nın 13 Kasım'daki en önemli faaliyeti ise Amele Birliği tarafından İstanbul Milletvekili Rauf Bey şerefine verilen çay ziyafetine katılmasıydı. Ziyafet öncesinde salonda dinlenilirken, Rauf Bey ile Kâzım Karabekir Paşa İstanbul'un yönetiminden söz ederek yönetim tarzının şehrin kapasitesine uygun bir şekilde olacağı yönündeki düşüncelerini paylaşmışlardı. Kâzım Karabekir Paşa ayrıca, başkanlığını yaptığı İzmir'deki İktisat Kongresi'nde kabul edilen maddelerin uygulanıp uygulanmadığını sorgulamış ve bu konuda önemli eksiklikler yaşandığını öğrenmişti. Daha sonra konuşmalara geçilerek Amele Birliği genel kâtibi görüşünü açıklamıştı. Rauf Bey'in ardından söz alan Kâzım Karabekir Paşa ise ekonomi tarihine yönelik analizi de içeren bir açıklamada bulunmuştu. Kırım Savaşı'ndan sonra buhar gücünün devreye girmesiyle ekonomik dengenin Avrupa lehine bozulduğunu kaydetmiş ve Osmanlı'daki sıkıntının kaynağını istibdat düzeninde görmüştü. Ülkenin yarım yüzyıldan fazla istibdat düzeninde yaşaması kalkınmasını engellemiş ve bu da amelenin aç kalmasına yol açmıştı. Bu açıdan yeni dönemde kalkınabilmek için şirketlere ve uzmanların belirleyeceği bir programa ihtiyaç vardı. Diğer taraftan dünyadaki en kutsal varlığı amele olarak gördüğünü açıklamış ve sermayedarların çalışanları sömürerek para kazanmamaları gerektiğine işaret ettiği gibi sınıf çatışmasının sakıncalarını vurgulamıştı. Bu çerçevede Rusya'nın yaşadığı sıkıntıları örnek göstermiş ve Türk amelesine seslenerek kendilerinin ülke için hayırlı insanlar olduklarını ve bu şekilde çalışmaya devam etmeleri gerektiğini belirtmişti²⁷. Paşa aynı günün akşamı, Halife'den gelen davet üzerine Adnan Bey ile Romanya bilim heyetinin de yer aldığı yemeğe katılmıştı²⁸. Amele

olmak üzere Darüleytamlara yönelik eleştirisini ortaya koymuştu. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.886.)

²⁷ **İkdam**, 14 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Tevhid-i Efkar**, 14 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1-2; **Vakit**, 14 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1-2; **Tanin**, 14 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1-2. Paşa'nın bu görüşlerine Genel Başkanı olacağı TCF programında, anonim şirketlerin destekleneceği ve sermaye ile amele hukukunun birlikte korunacağı şeklinde yer verilmişti. (Tunaya, **a.g.e.**, s.619.) Kâzım Karabekir Paşa, İzmir'deki İktisat Kongresi sırasında da amele konusuyla ilgilenmişti. 1 Mart 1923'te dönemin İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta İstanbul'dan amele temsilcisi olarak gelen bir kişinin kendisini amelenin fahri başkanlığına tayin etmek istediklerini belirtmiş ve ilgili cemiyet hakkında bilgi istemişti. Rauf Bey bu talebi İstanbul'da bulunan Adnan Bey'e iletmış, o da gönderdiği cevapta cemiyetle ilişkili bilgi vermişti. (**Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, Yer Bilgisi: 78-518-6, Dosya Ek: 79, Tarih: 20.03.1923; **Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), 17/83, 18.03.1923.)

²⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3; Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.886.

Birliği'ndeki toplantıyı değerlendiren Mehmed Asım'a gore, aslında asker olan kumandanların yeni toplumsal ve iktisadi gelişmeleri ruhen ve fikren çok doğru bir şekilde temsil etmeleri takdir edilip dikkate alınmalıydı²⁹.

Kâzım Karabekir Paşa, 14 Kasım sabahı Ankara'ya giden Rauf Bey'i uğurladıktan sonra dairesinde Üçüncü Ordu Müfettişi Cevad Paşa'yı kabul ederek kendisiyle ögle yemeği yemişti. Saat ikide ise Darülfünun'a bir ziyaret gerçekleştirmişti. Burada okulun kütüphane ve laboratuvarlarını gezip ilgililerden bilgi almış ve Caferağa Medresesi'ndeki dersi birkaç dakika dinlemiřti³⁰. Bu ziyarete yönelik bir değerlendirmede, Paşa'nın Doğu Cephesi'nde gerçekleştirdiği eğitim faaliyetlerine dikkat ekilmiřti³¹.

I.3. Denetim Faaliyetleri ve önemli Ziyaretler

Kâzım Karabekir Paşa daha sonraki günlerde birçok kurumu denetlemiş ve önemli ziyaretlerde bulunmuştu. 15 Kasım sabahı önce Hahambaşı'nı kabul etmiş,³² ardından Hürriyet-i Ebediye tepesindeki askerî birlikleri denetleyerek gördüğü düzenden duyduğu memnuniyeti ifade etmişti. Subaylara yaptığı konuşmada ise uzun süren savaşların ardından huzurlu bir şekilde çalışıp zenginleşmek gerektiğini söylemiş ve ordunun görevini millete uzun bir barış dönemini sağlamak olarak tarif etmiřti³³.

Kendisinin 15 Kasım'daki en önemli faaliyeti Sarıyer'deki Orman Mektebi ziyaretiydi. Bu ziyaretin ne çıkan yönü, ormancılığa verdiği değerle bilinen Paşa'ya fahri müderrislik verilecek olmasıydı. Halkın büyük sevgi gösterisi eşliğinde mektebe gelen Paşa, kısa bir dinlenmeden sonra müdürden müderrislik şahadetnamesi ile mektebin rozetini almıştı. şahadetnamenin içeriğinde, Millî Mücadele'nin büyük kumandanlarından Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin ormancılığa gösterdiği ilgi nedeniyle, ormancılığın tek temsilcisi olan Orman Mektebi ğretmen ve ğrencilerinin ricası üzerine ilgili belgenin hazırlanarak takdim edildiği kaydedilmişti. Bu takdimin ardından

²⁹ Mehmed Asım, "Amele Arasında", **Vakit**, 14 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1. Benzer bir değerlendirme için bk. Ahmed Emin, "Bir İktisadi Tezahür", **Vatan**, 15 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

³⁰ **Tevhid-i Efkâr**, 15 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **İkdam**, 15 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3; **Vakit**, 15 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

³¹ **İkdam**, 15 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3.

³² **Akşam**, 16 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

³³ **Vakit**, 16 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Tanin**, 16 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2.

“Muhterem meslektaşlarım” hitabıyla başlayan bir konuşma yapan Kâzım Karabekir Paşa, ormancıları ülkeye en büyük hizmetleri sağlayan kesim olarak nitelendirmiş ve insan hayatında ormanların önemini açıklamıştı. Konuşmasında Millî Mücadele’ye de değinerek, kazanılan zaferin en büyük etkenlerinden birinin de ormanlar olduğunu ileri sürmekle birlikte bunun sebebini o gün için açıklayamayacağını ve konunun gelecekte aydınlanacağını belirtmişti. Töreni takiben Orman Mektebi gezilerek öğle yemeği yenmiş, ardından bir öğrenci orman ve ormancılığın ülkeye yönelik kazanımlarından söz etmiş ve Paşa’dan yardım rica etmişti. O bu sözlere cevap verirken iktisadi gelişmeyi öne çıkarmış ve Batı’yı taklit etme düşüncesinin zararlarını vurgulamıştı. Bu açıdan Türklük ve İslamiyet’e özgü bir ülkü ve imanla çalışıp ülkeyi iktisadi açıdan geliştirmek herkes için bir borçtu. Paşa son olarak, kendisine sunulan mektebin hatıra defterine görüşlerini yazmıştı³⁴.

Orman Mektebinden sonra geçilen Büyükdere’deki konuşmasında ise Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı yıl Büyükdere’den vapurla geçmesi nedeniyle buraya her yerden daha fazla bağlı olduğunu açıklamıştı. O sırada bir yalya kirli bir İngiliz bayrağının çekildiği bir tören yapılmaktaydı. Bu törene şahit olan Paşa, kendi kendine yemin ederek tek başına kalsa da o bayrağı ülkesinin havasını kirletmemesi için parçalamaya ve vatanından çıkarmaya karar vermişti. O gün artık her yerde sadece Türk bayrağının dalgalandığını büyük bir memnuniyetle kaydeden Kâzım Karabekir Paşa geleceğe yönelik güvenini de ortaya koymuştu³⁵.

Kâzım Karabekir Paşa 16 Kasım günü de hayli yoğun bir program geçirmişti. İlk olarak sabah Tanin gazetesinden Hüseyin Cahid, Tevhid-i Efkâr gazetesinden Velid Ebüzziya, Vatan gazetesinden Ahmed Emin ve Vakıf gazetesinden Mehmed Asım Beyler olmak üzere dört gazeteciyi kabul edip onlarla bir görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmede millî iktisat, zirai üretim ve yetimler konuları gündeme gelmişti. Kâzım Karabekir Paşa,

³⁴ **İkdam**, 16 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Tevhid-i Efkâr**, 16 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **İleri**, 16 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1. Ayrıca bk. Erhan Kılıç ve Kenan Ok, “Kâzım Karabekir Paşa: Kurtuluş Savaşı’nı Ormanlar Sayesinde Kazandık”, **Ormancılık Araştırma Dergisi**, C 5, S 2, 2018, s.126-129. Bu makaledeki değerlendirmeye göre, ormanlar Millî Mücadele sırasında gerek resmî ve askerî ihtiyaçların karşılanmasında gerekse halka yakacak temin edilmesinde büyük bir fayda sağlamıştı. (Kılıç, Ok, a.g.m., s.131-133.)

³⁵ **Tevhid-i Efkâr**, 16 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **İkdam**, 16 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **İleri**, 16 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

gözlemlerinden yola çıkarak Darüleytamlardaki görünümü beğenmediğini ifade etmişti. Ona göre bu kurumlar çocukları birey olarak hayata hazırlamak yerine tüketim odaklı yerler haline dönüşmüşler ve bunun sonucunda yetim çocuklar her zaman başkalarından yardım istemeye alıştırılmışlardı. Oysaki Darüleytamlar, başta tarım sektöründe olmak üzere aynı zamanda birer üretim merkezi olmalı ve oradaki çocuklar belirli sanatları öğrenmeliydiler. Bu tespitleriyle birlikte üretim sorununa değinerek elbiseden kahveye şekerden una kadar birçok yabancı ürünün Anadolu içerisine kadar girdiğini belirtmiş ve basit bir şekilde olsa bile üretimde makineleşme sağlanamadığı takdirde geleceği çok kötü gördüğünü kaydetmişti. Bu olumsuzluklara karşın, Türk halkı çok yetenekli ve dini inançlarına saldırı niteliği taşımayan tüm yenilikleri büyük bir memnuniyetle kabul edip uygulayacak bilinçteydi. Bu açıdan sistemli bir şekilde telkin edildiği takdirde halka birçok konunun kolaylıkla öğretilmesi mümkündür³⁶. Görüşmeden sonra Tevhid-i Efkâr gazetesi yazarı, Paşa'nın askerlik ve eğitim alanındaki başarılarını vurgulayarak ülkenin ilerlemesi için en büyük hizmeti yapabilecek meziyetlere sahip olduğunu gördüklerini yazmıştı³⁷. Mehmed Asım da, kendisinin yetim çocuklar için yaptığı çalışmaların önemine değinmiş ve İstanbul'da sadece askerî denetim amacıyla bulunmayıp iktisadi ve toplumsal bir inkılap gerçekleştirebilmek için de çaba harcadığını öne sürmüştü³⁸.

Kâzım Karabekir Paşa'nın 16 Kasım'daki en önemli faaliyeti Darülfünun Hukuk Fakültesi'ne yönelik ziyaretiydi. Kendisi, fakültenin 1923 yılı mezunları şerefine Hukuk Talebesi Cemiyeti tarafından Galatasaray Lisesinde düzenlenen toplantıya özel olarak davet edilmişti. Paşa salona öğrencilerin alkışları eşliğinde girerek kendisine ayrılan yere geçmiş, daha sonra fahri müderrislik unvanını almıştı. Fakülteden iki öğrencinin konuşmasının ardından söz alan Hukuk Fakültesi hocalarından Cemil Bey, Kâzım Karabekir Paşa'nın askerî başarısına ve Darülfünun'un değerine işaret etmişti. Cemil Bey'in ardından üç dakika aralıksız devam eden alkışlar arasında kürsüye çıkan Kâzım Karabekir Paşa, Darülfünun'un önemini belirttikten sonra askerî

³⁶ **Vatan**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; Mehmed Asım, "Müfid Bir Hasbihâlin İntibaları", **Vakit**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1-2. Ayrıca bk. Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.887. TCF programında, Paşa'nın bu görüşleriyle uyumlu maddelere yer verilmişti. (Tunaya, a.g.e., s.618, 620.)

³⁷ **Tevhid-i Efkâr**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1. Ayrıca bk. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s.282-284.

³⁸ Mehmed Asım, a.g.y., s.1-2. Hüseyin Cahid de benzer fikirleri dile getirmişti. (Hüseyin Cahid, "Siyasetten Uzaklarda", **Tanin**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.)

zaferlerin geride kaldığını ve artık iktisadi başarının önem kazandığını söylemişti. Zira yıllar boyunca süren gaflet nedeniyle yerli malı kullanımı yetersiz olduğu gibi makineleşmede geri kalmış ve sağlık sorunları yüksek bir düzeye ulaşmıştı. Artık yapılması gereken herkesin millî iktisat etrafında birleşip ortak bir çalışmaya girmesiydi. Konuşmasında, Avrupa'ya benzemek için yapılan Batılılaşmanın zararlarına da değinmiş ve geri kalmışlığın nedenini dinde aramanın hatalı bir yaklaşım olduğunu vurgulamıştı. Millî Mücadele'de büyük bir başarı elde eden bu milleti iş sahibi kılıp ona doğru tavsiyelerde bulunmak yerine Batılılaşmayı öne çıkarmak yanlışti. Batılılaşma heveslisi birkaç aydının menfaatleri uğruna diğer gençlerin çalışmalarında da aksaklığa yol açıldığını ileri süren Paşa'ya göre, Türk milleti her türlü yokluk içerisinde öncelikle hakaret edilen dinini yüceltmek daha sonra da vatanını kurtarmak için mücadeleye atılmıştı. Dolayısıyla elde edilen başarı Batılılaşma fikrine değil İslam dinine sarılmakla mümkün olmuştu. Bu aşamadan sonra, adalet istikrarlı bir şekilde yerleştirilip gerçek vatansesverlerin hâkim olması sağlanmalıydı. Bu süreçte Darülfünun Avrupa'nın gelişimini inceleyerek millete doğru yolu gösterecek, askeriye de bu yol üzerinde düşmanlara karşı ülkeyi koruyacaktı³⁹.

Toplantıya yönelik bir değerlendirmede, görevli öğrencilerin tecrübesizlikleri nedeniyle bazı düzensizlikler yaşanmasına rağmen organizasyonun başarılı geçtiği ifade edilmişti⁴⁰. Kâzım Karabekir Paşa'nın sözlerine ilişkin bir değerlendirmede ise bu konuşmanın Darülfünun'da uzun yıllardan bu yana benzeri duyulmayan bir önemde olduğu belirtilmiş ve kendisinin son dönemlerde ortaya atılan bazı sapkınca düşüncelere karşı olduğu kaydedilmişti. Buna göre son zamanlarda Batılılaşma düşüncesi tüm millete mal edilmeye çalışıldığı gibi ülke gençliğinin de bu düşüncenin yanında olduğu öne sürülmüştü. Ne var ki Paşa'nın konuşmasına Darülfünun gençliğinin verdiği olumlu tepki bu algının doğru olmadığını göstermişti⁴¹.

Paşa 16 Kasım günü, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı tarafından Taksim'deki Sporting Palas'ta kendisi adına düzenlenen spor gösterisini de izlemiştir. Bu konudaki bir değerlendirmeye göre, spor gösterisi, spor ve

³⁹ **İkdam**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Vatan**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **İleri**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Tanin**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Sebilürreşad**, C 23, No 576, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s.59-60. Ayrıca bk. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s.284-286.

⁴⁰ **İkdam**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

⁴¹ **Sebilürreşad**, C 23, No 576, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s.60.

sporcularla da mümkün olduğunca ilgilenen Paşa'ya yönelik bir şükran borcunun ifadesiydi. Kâzım Karabekir Paşa, Darülfünun Hukuk Fakültesi mezunlarına yönelik toplantı nedeniyle gösteriye geç gelmesine karşın yoğun alkışlarla karşılanmış, gösterilerin yapılacağı alana inerek bütün spor kulüpleriyle sporcuları selamlamış ve federasyon üyesinin refakatinde takımları denetlemişti. Bu sırada Federasyon Başkanı Ali Sami Bey, Kâzım Karabekir Paşa'nın Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı fahri başkanlığını kabul ettiğini açıklarken Paşa da kısa bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında, Türk'ün ne kadar güçlü olduğunu anlatmak için tarihe bakmaya gerek bulunmadığını ve Millî Mücadele'de iki bin kilometre yol kat eden Türk askerinin bunun bir kanıtı olduğunu söylemişti. Açılış töreninin ardından programda belirlenen spor gösterileri başarılı bir şekilde hayata geçirilmişti⁴². Yapılan değerlendirmelerde organizasyonun başarısı belirtilmiş⁴³ ve Paşa'nın meziyetlerine vurgu yapılarak fahri başkanlığı kabul etmesiyle tüm idmancaların ve gençliğin babası olduğu kaydedilmişti⁴⁴.

Kâzım Karabekir Paşa 17 Kasım'daki faaliyetlerine, sabah Amerikan Ateşemiliteri ile İran Elçiliği Baş Tercümanını kabul ederek başlamıştı. Öğleden sonra Darphane'yi ziyaret etmiş ve hatıra defterine düşüncelerini aktarmıştı. Burada kurumun son teknik gelişmeleri takip etmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve çok yakında Darphane aracılığıyla ülkedeki altın ve gümüşlerin değerlendirileceği yönündeki ümidini dile getirmişti. Bu ziyaret sırasında kendisine, başkanlığını yaptığı İktisat Kongresi'nde siparişi üzerine Darphane tarafından hazırlanan madalyalar da sunulmuş ve bunları çok beğenerek daha önce belirlenmiş olan adreslere gönderilmesini istemişti. Darphane'den sonra, önce Topkapı Sarayı'nın Harem bölümünü ardından Tepebaşı'ndaki elektrik sergisini gezmişti. Son olarak da, kendisi adına verilecek çay ziyafetinde bulunmak üzere Galatasaray Lisesi'ne gitmişti. Okulun edebiyat öğretmeni ve bir öğrenci açılış konuşmalarında Paşa'nın asker ve eğitimci yönlerini öne çıkarmışlardı. Bu konuşmaları takiben alkışlar eşliğinde kürsüye çıkan Paşa, öncelikle 31 Mart ayaklanması sırasında İstanbul'a gelen askerî kıta içerisinde bulunduğunu belirterek karargâhlarını Beyoğlu'ndaki bir karakolda kurmalarına karşın lisedeki öğrenciler tarafından

⁴² **İkdam**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3; **Vakit**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **İleri**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.5; **Vatan**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3; **Resimli Gazete**, Sene 1, No 12, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s.8.

⁴³ **İleri**, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, s.5.

⁴⁴ **Resimli Gazete**, Sene 1, No 12, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s.8.

misafir edildiğini ve hatta şimdi oturduğu odada o akşam da bulunduğunu kaydetmişti. Ardından ülke henüz medeniyetin çok uzağında olsa da gençliğin milleti aydınlık bir geleceğe taşıyacağı öngörüsünde bulunmuştu. Nitekim Avrupa'ya giden öğrencilerin başarısı bu tespitini desteklemekteydi. Türk gençlerinin sahip olması gereken nitelikleri de sayan Kâzım Karabekir Paşa, milletin büyük bir iktisat savaşımının başlangıcında olduğuna değinmiş ve bu savaşta gençlerin yol göstericiliğiyle başarılı olunacağı mesajını vermişti. Paşa'nın lisedeki son faaliyeti sınıfları dolaşmasıydı. Bu sırada Türkiye'nin iktisadi alanda geri kalmasının nedenleri hakkında öğrencilerle bir tartışma gerçekleşmiş, Paşa bunun sebebini Avrupa'da ortaya çıkan buhar gücünden faydalanılmaması olarak göstermişti⁴⁵. Bu ziyaretinin ardından Türk Operet Kumpanyası'nın oyununu izlemeye gitmişti⁴⁶.

Kâzım Karabekir Paşa, 18 Kasım günü aralarında Japon Ataşemiliteri'nin de olduğu birçok ziyaretçiyi kabul ederken, İzmir zaferinden sonra İstanbul halkı tarafından Tercüman-ı Hakikat gazetesi aracılığıyla yaptırılan kılıçlardan kendisine ait olanı söz konusu gazetenin başyazarından almıştı⁴⁷. O gün öne çıkan etkinliği ise Refet Paşa'yla birlikte gerçekleştirdiği İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ziyaretiydi. Burada önce üyeler görüş ve taleplerini ortaya koymuşlardı. Ardından söz alan Kâzım Karabekir Paşa, ülkede amele dışında bir sermayenin bulunmadığını belirtip büyük ekonomik sorunların olduğuna işaret etmişti. Bu açıdan çözüm yolları uzmanlar tarafından belirlendikten sonra herkes üzerine düşen görevi yerine getirmeli ve Batılılaşmanın doğurduğu lüks tüketim önlenerek yerli malı kullanımı öne çıkarılmalıydı. Ülkede, orta derecedeki sanayi teşebbüslerini, özellikle de ev ve el sanayiine karşılık gelen küçük sanayii geliştirmek için uygun bir ortam bulunduğundan, evlerde küçük makinelerle çorap fanila gibi eşyalar üretilebilir ve küçük fabrikalar açılması için iki yüz bin lira kadar bir sermaye oluşturulabilirdi. Böylece şeker sektörü gibi temel sanayi de kurulabilirdi. Buna karşılık, öncelikle yollar olmak üzere bazı alanlardaki şirketlerin o gün için yabancılar tarafından kurulması zorunluydu. Bu görüşleri çerçevesinde, tüccarlardan bazı sanayi işletmelerini kurmak üzere güçlerini birleştirmelerini

⁴⁵ **Vatan**, 18 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Tevhid-i Efkâr**, 18 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3; **Vakit**, 18 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **İleri**, 18 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2.

⁴⁶ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.887.

⁴⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3; Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.887.

talep etmiş ve toplantıda ortaya konulan görüşleri hayata geçirebilmek için çalışacağını söylemişti⁴⁸.

Ziyaretin önemini vurgulayan Ahmed Cevdet, Paşa'nın sanayi konusundaki görüşlerini pratik bulmasına karşın mevcut kanunlar ile ülkeye sermaye gelmeyeceğini ileri sürmüştü⁴⁹. Kendisinin o güne kadar ki temaslarının ele alındığı daha genel bir değerlendirmede ise şahsına yönelik büyük ilgiye işaret edilmiş ve Paşa'nın da yaptığı görüşmelerden yola çıkarak hazırlayacağı bir programla şehrin menfaatine yönelik çalışacağı ifade edilmişti⁵⁰.

I.4. Son Faaliyetler ve İstanbul'dan Ayrılış

Kasım ayının üçüncü haftasında İstanbul'daki son ziyaretlerini gerçekleştiren Kâzım Karabekir Paşa 24 Kasım günü Edirne'nin kurtuluş bayramı törenine katılmak ve daha sonra Trakya bölgesinde askerî denetimde bulunmak üzere şehirden ayrılmıştı. Bu süreçte 19 Kasım sabahı, Üçüncü Ordu Müfettişi Cevad Paşa'yı uğurladıktan sonra Maçka Silahhanesi'ni denetlemiş ve öğleden sonra Feyziye ana sınıfını ziyaret etmişti. Ardından Darülelhan'da şerefine verilen çay ziyafetine katılarak Türk musikisi hakkındaki düşüncelerini aktarmıştı⁵¹.

19 Kasım'daki en önemli etkinliği İctihad dergisiyle yaptığı görüşmeydi. İstanbul'dan ayrılmasından sonra yayımlanan bu görüşmeye dair İctihad dergisinde, Kâzım Karabekir Paşa'nın eğitime yönelik katkıları hakkında bilgi verilerek marangozluk yönü hatırlatılmıştı. Görüşme sırasında Paşa, eğitimin hedefinin iktisat olması gerektiğini söylemiş ve sistemdeki aksaklıkları vurgulayarak pratik eğitime önem verilmesini istemişti. Ekonomik kalkınma ve eğitim bağlantısına da değinerek eğitim sisteminin bölgelerin özelliklerine

⁴⁸ **İkdam**, 19 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 19 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3; **İleri**, 19 Teşrin-i sani 1339/1923, s.3; **Akşam**, 19 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1. Kâzım Karabekir Paşa günlüklerinde, kurulması gereken sanayi şubelerine kısaca değinmişti. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.887-888.)

⁴⁹ Ahmed Cevdet, "Ticaret Birliği'nde Kâzım Karabekir Paşa", **İkdam**, 19 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

⁵⁰ **Akşam**, 18 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

⁵¹ **Vatan**, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Vakit**, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **İkdam**, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **İleri**, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2.

göre belirlenmesini önermiş, nüfusu arttırmak gerektiğini açıklamış ve son olarak Amerikalıların eğitimdeki başarılarını takdir ettiğini ifade etmişti⁵².

Kâzım Karabekir Paşa'nın 20 Kasım'daki programının ilk ayağını, Beylerbeyi'ndeki Kuleli İdadisine gerçekleştirdiği ziyaret oluşturmuştu. Buradaki konuşmasında, kendilerini yetiştiren bu okulun gençleri daha mükemmel bir şekilde yetiştireceğine yönelik ümidini dile getirmişti. Öğleden sonra ise Haydarpaşa'ya giderek Tıbbiye Mektebi'ni ziyaret etmiş ve buradaki açıklamasında, savaşta düşmanla doğrudan mücadele etmeleri ve görülmeyen düşman olan mikroplara karşı savaşmaları nedeniyle doktorları bilim adamları içerisindeki en yüksek kesim olarak nitelendirmişti. Bir ülkeye en büyük zararı mikropların vermesinden dolayı da, hayatta sadece kitleler halindeki düşmanları bilmenin yeterli olmayacağını kaydetmişti. Nitekim Türkler askerî savaşları kazanmalarına karşın iktisadi, mali ve sıhhi alanlardaki savaşları sürekli kaybetmişlerdi. Bu açıdan Tıbbiye mezunu gençlerin köylüleri ve aydınları mikroplar konusunda bilinçlendirmeleri büyük bir öneme sahipti⁵³.

Kâzım Karabekir Paşa, 21 Kasım sabahı Darüşşafaka'yı ziyaret ederek okulun sınıflarını gezmiş ve mali açıdan çok zor durumda bulunan kuruma elinden gelen yardımı yapacağını söylemişti. Öğleden sonraki adresi ise Selçuk Hatun Kız Lisesi'ydi⁵⁴. 22 Kasım akşamı, Edirne'nin kurtuluş bayramı törenlerinde bulunmak üzere Ankara'dan gelen TBMM heyeti için Şehremaneti tarafından verilen yemek ziyafetine katılmış, daha sonra ağabeyini ziyaret etmişti⁵⁵. 23 Kasım'da ise Darüşşafaka'nın açılış yıldönümü töreninde hazır bulunmuştu. Törendeki çay ziyafeti sırasında bir gazeteciye konuşarak, Darüşşafaka mezunlarının ülkeye yaptıkları hizmeti takdir ettiğini söylemiş ve özellikle Millî Mücadele sırasında ordunun haberleşmesine yönelik yardımlarına dikkat çekmişti⁵⁶. Bu gelişmelerden sonra Kâzım

⁵² **İctihad**, No 160, 1 Kanun-ı evvel 1923, s.3271-3274. Ayrıca bk. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s.302-304. TCF programında da bu görüşleri destekleyen maddeler bulunmaktaydı. (Tunaya, **a.g.e.**, s.616-618.)

⁵³ **İleri**, 21 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; **Vakit**, 21 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Vatan**, 21 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

⁵⁴ **Tevhid-i Efkâr**, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2; **Vatan**, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s.5; **İleri**, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2. Kâzım Karabekir Paşa günlüklerinde Kız Lisesi'ndeki problemleri not etmişti. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.889.)

⁵⁵ **Akşam**, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1; Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.889.

⁵⁶ **İleri**, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s.2. Paşa günlüklerinde kuruma yönelik olumlu izlenimini yansıtmıştı. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.889.)

Karabekir Paşa, TBMM heyetiyle birlikte 24 Kasım 1923 sabahı Edirne'ye hareket ederek ilk İstanbul ziyaretini tamamlamıştı⁵⁷.

II. Kâzım Karabekir Paşa'nın 1923 Yılındaki İkinci İstanbul Ziyareti

Kâzım Karabekir Paşa 1923 yılındaki ikinci İstanbul ziyaretini 6-16 Aralık 1923'te gerçekleştirmişti. Trakya'daki denetim faaliyetlerini tamamlayan Paşa 6 Aralık 1923 akşamı İstanbul'a gelmiş⁵⁸ ve hemen çalışmalarına başlayarak 7 Aralık'ta Kalender Ziraat Yurdu'nu gezmişti. Burada uygulanan program ve derslerle ilgili ayrıntılı incelemede bulunmuş, özellikle çocuklar tarafından üretilen sebze ürünlerini değerlendirmiş ve sorulan sorulara çocukların verdiği cevaplardan memnun kalmıştı⁵⁹. Ardından Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ndeki şehitleri ziyaret etmişti⁶⁰.

Kâzım Karabekir Paşa, 8 Aralık günü öğleden sonra Adnan Bey ile İstanbul Valisi Haydar Bey'i ziyaret etmiş⁶¹, 9 Aralık sabahı Anadolu yakasındaki askerî kıtaları denetlemişti⁶². 10 Aralık sabahı ise ilk olarak Beyazıt'taki Feyziye Mektebi'ni ziyaret etmişti. Müdür odasında biraz dinlendikten sonra mektebin ticaret ve ana sınıflarını inceleyerek ziyaretini tamamlamış ve ardından Sultanahmet'teki Ticaret Mekteb-i Âlisi'ne geçmişti. Kapıda mektep yönetimi ve bir öğretmen tarafından karşılanıp yukarı kattaki odaya alınan Paşa, bazı sorular sormak amacıyla öğrencileri buraya davet ederken bu sırada iktisadî öne çıkarıcı bir konuşma yapmıştı. Bu çerçevede öğrencileri iktisatçıların, kendilerini de askerlerin Erkân-ı Harbiyesi olarak nitelendirmiş ve öğrencilik zamanlarında çok fazla kaynak olmamasına rağmen Amerika, İngiltere ve Almanya'nın ne denli güçlü olduklarını öğrendiklerini dile getirmişti. Bu açıdan iktisat öğrencilerinin de kendi mesleklerini öğrenmeleri gerektiğini vurgulamış ve askerî kavramlarla iktisadî kavramların farklılığına değinerek iktisadî alandaki gerilemenin

⁵⁷ **Vakit**, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s.1.

⁵⁸ **Vakit**, 6 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.2; Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.893. Kâzım Karabekir Paşa'nın İstanbul dışındaki çalışmaları için bk. Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.889-893; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.203-213.

⁵⁹ **Tanin**, 8 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.1; **Vakit**, 8 Kanun-ı-evvel 1339/1923, s.1; **İkdam**, 8 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.1.

⁶⁰ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.213.

⁶¹ **İleri**, 9 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.3; **Tanin**, 9 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.1. Basındaki bu haberlere karşın Kâzım Karabekir Paşa günlüklerinde 8 Aralık günü dışarı çıkmadığını yazmıştı. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.893.)

⁶² **Tanin**, 10 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.1.

askerî alana göre çok daha zor telafi edilebildiğini kaydetmişti. Nitekim bir milletin geleceği doğumdan ölüme kadar iktisada bağlı bulunduğu iktisatçıların işi askerlere göre çok daha zordu⁶³.

Bu sözlerini takiben öğrencilere ileri bir ülkenin ne anlama geldiği sorusunu yöneltince, öğrencilerden biri ülkelerin ticari ve iktisadi savaşlardaki başarılarıyla kalkınabilecekleri cevabını vermiş, buna karşılık Kâzım Karabekir Paşa günümüzde başka konular için bir savaş yapılmadığını belirtmişti. Öyle ki din savaşları dahi aslında bir tarafın diğerinin malına sahip olma amacını taşımaktaydı. Bu çerçevede “bizim muharebelerimiz dahi falanca yeri almak için” yapılmamıştı. Paşa ayrıca, İktisat Kongresi başkanı olduğunu hatırlatarak ilerlemiş bir ülkenin kol ve hayvan gücünden çok alet ve makinelerle çalışması gerektiğini vurgulamıştı. Ardından Avrupalılar karşısında neden geri kaldığı sorusunu ortaya atmış ve öğrencilerin bu konudaki düşüncelerini aldıktan sonra kendi fikrini açıklamıştı. Ona göre bunun temel nedeni, ülkede millî bir hükümet yerine istibdat yönetiminin bulunmasıydı. Bu düzende şirketleşmenin olamayacağını kaydeden Paşa, ülkenin felakete doğru gidişinin ise Avrupa’da buhar gücüne geçilmesiyle başladığını ve Türkler bu gücü kullanmaya başladıklarında Avrupalıların her anlamda ilerlediklerini öne sürmüştü. Bu tespitinden sonra Türkler aleyhine söylenen bazı sözlerden örnekler vermiş ve bunların ülkenin düşmanları tarafından uydurulan gerçek dışı söylemler olduğunu belirtmişti. Konuşmasını takiben kendisine, iktisatçılığa bir örnek olmak üzere sade çay ikram edilmişti⁶⁴.

Kâzım Karabekir Paşa, 11 Aralık günü önce Yavuz gemisini gezmiş, daha sonra Üsküdar Paşalimanı’nda bulunan Duhan Şirketinin imalathanesini ziyaret etmiş, akşamüstü de Amerika Ataşemiliteri ile Bükreş Amerikan Ataşemiliteri’ni kabul etmişti. 12 Aralık sabahı da Leh Ataşemiliteri’ni kabul ederken, öğleden sonra Feyzi Âti Mektebi ile Beyazıt Numune Mektebi’ni gezmişti⁶⁵. Numune Mektebi’nde, okul müdürünün hazırladığı eğitim istatistiklerine ait grafik levhasını büyük bir dikkatle inceleyip beğenisini dile getirmişti. Bu grafikte dikkatini en çok, İstanbul’da okuma yazma bilmeyen

⁶³ **Vatan**, 11 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.2. Ayrıca bk. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s.294.

⁶⁴ **Vatan**, 11 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.2. Ayrıca bk. Karabekir, **Çocuk Davamız**, s.294-295. Paşa günlüklerinde Feyziye Mektebindeki eğitimi eleştirmiş, Ticaret Mektebi’ndeki konuşmasının ise gazeteye iyi bir şekilde aktarılmadığını öne sürmüştü. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.893-894.)

⁶⁵ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.894.

ve okula gidemeyenler ile yabancı okullardaki Türk öğrencilerin sayısı çekmişti. Bu sırada ülkenin “hayat mekteplerine” olan ihtiyacından söz ederek öğrencilere bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Ziyaretin sonunda kendisine, öğrencilerin el işlerine ait örneklerle izci ve öğrencilerin fotoğrafları hediye edilmişti⁶⁶. Paşa 13 Aralık’ta, ailesiyle birlikte İstanbul’a gelen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve İstanbul milletvekili Fevzi Paşa’yı karşılamış,⁶⁷ aynı gün öğleden sonra Bahriye Müzesi’ni gezmiş,⁶⁸ 15 Aralık’ta ise önce Erkân-ı Harbiye Mektebi’ni akşam da Kadıköy’de Fevzi Paşa’yı ziyaret etmişti⁶⁹.

Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul’daki çalışmalarını tamamlamasına karşın veba salgını nedeniyle şehirden çıkışlara izin verilmediğinden gidişini ertelemek zorunda kalmıştı. Bu engelin ortadan kalkmasından sonra 16 Aralık 1923 sabahı İstanbul’dan törenle ayrılarak ikinci ziyaretini tamamlamış⁷⁰ ve 17 Aralık’ta Ankara’ya ulaşmıştı⁷¹.

III. Kâzım Karabekir Paşa’nın 1924 Yılındaki İstanbul Ziyaretleri

Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul Milletvekili ve Birinci Ordu Müfettişi olarak 1924 yılı içerisinde İstanbul’u dört kez ziyaret etmişti. Kendisi, 16 Aralık 1923’te İstanbul’dan ayrıldıktan sonra üç ay boyunca çalışmalarına çeşitli bölgelerde devam etmiş ve 17 Mart 1924 günü öğleden sonra Mudanya üzerinden tekrar İstanbul’a gelmişti. Galata rıhtımındaki karşılama töreninin ardından daha önce de kullandığı daireye gitmişti⁷². Bu sırada gazetecilerin soruları üzerine, bir kez daha İstanbul’a gelmesinin askerî amaçlı olduğunu kaydederek burada denetimlerine devam edeceğini açıklamıştı. Son inkılaptan memnun olup olmadığı yönündeki bir soruya ise bu kararların Meclis tarafından alınması sebebiyle milletin kararları olduğu ve bu açıdan memnuniyet ve alkışlarla karşılanması gerektiği şeklinde cevap vermişti.

⁶⁶ **Tanin**, 14 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.3.

⁶⁷ **Vatan**, 14 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.1-2.

⁶⁸ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.894. Paşa, Bahriye Müzesi’nde kıymetli eşyalar olmakla birlikte bunların iyi bir şekilde tasnif edilmeleri gerektiği görüşündeydi.

⁶⁹ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.894-895; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.219.

⁷⁰ **Vatan**, 13 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.3; **İkdam**, 17 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.1; Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.894-895.

⁷¹ **Anadolu’da Yenigün**, 18 Kanun-ı evvel 1339/1923, s.3.

⁷² **İkdam**, 18 Mart 1340/1924, s.1; **Tanin**, 18 Mart 1340/1924, s.1. Kâzım Karabekir Paşa’nın İstanbul’dan uzak kaldığı üç ay boyunca yaptığı faaliyetler için bk. Çiftçi, **a.g.e.**, s.190-196; Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.895-912; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.219-252.

Ancak askerî kimliği nedeniyle siyasi açıklamada bulunamayacağından bu konuda daha fazla konuşmak istememişti. Bu cevabı üzerine kendisinin milletvekili sıfatı hatırlatıldığında, bunun doğru olduğunu söylemekle beraber Meclis'te kabul edilen kanun gereğince askerlerin görev altında buldukları sırada yalnızca asker olduklarına dikkat çekmişti⁷³.

Kâzım Karabekir Paşa ertesi günden itibaren çalışmalarına başlayarak 18 Mart günü kendisine ayrılan dairede bazı ziyaretçileri kabul ederken, 19 Mart öğleden sonra Kadıköy'de Fevzi Paşa ile askerî konuları içeren bir görüşme gerçekleştirmişti. 20 Mart günü öğleden sonra Harbiye Mektebi'nde bir mevlide katılmış,⁷⁴ 23 Mart'ta Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde bir konferans vermekle beraber içeriğindeki bazı gizli unsurlar nedeniyle kamuoyuyla paylaşılmamıştı⁷⁵. Aynı gün Taşkışla'daki askerî birlikleri denetlemiş,⁷⁶ akşam ise hayatını kaybeden Şevket Turgut Paşa'nın ailesine Fevzi Paşa'yla birlikte taziye ziyaretine gitmişti. 24 Mart günü, Fatih Camii'ne defnedilen Şevket Turgut Paşa'nın cenazesine katılmış, 25 ve 26 Mart günleri çeşitli kışlalardaki askerleri denetlemiş ve 27 Mart'ta Harbiye Mektebi'ndeki bazı derslere girmişti⁷⁷.

⁷³ **Tanin**, 18 Mart 1340/1924, s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 18 Mart 1340/1924, s.1. Soruya konu olan inkılabın 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen düzenlemeler olduğu düşünülmektedir. Bu tarihte kabul edilen üç kanunla, Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılıp Diyanet İşleri Reisliği ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılıp Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği kurulmuş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş ve son olarak Hilafet ilga edilmişti. (**Resmî Ceride**, Sene 2, No 63, 6 Mart 1340, s.6-7.) Ayrıca bu dönemde askerleri ilgilendiren iki önemli düzenleme söz konusuydu. Bunlardan ilki 19 Aralık 1923'te kabul edilen ve TBMM'ye seçilen ya da seçilecek askerlerin bağlı bulunacakları koşulları açıklayan kanundu. (**Resmî Ceride**, Sene 1, No 49, 27 Kanun-ı evvel 1339, s.1.) Gazetecinin sorusuna konu olan son düzenleme ise 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen kanundu. Bu kanuna göre belirlenen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, görev alanına ilişkin konularda her vekâletle görüşebileceksede artık kabine içerisinde yer almayacaktı. (**Resmî Ceride**, Sene 2, No 63, 6 Mart 1340, s.6.)

⁷⁴ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.912.

⁷⁵ **Vatan**, 24 Mart 1340/1924, s.5; **Vakit**, 24 Mart 1340/1924, s.2. Kâzım Karabekir Paşa'ya göre konferanstan hemen önce Fevzi Paşa Doğu Harekâtı'nın sadece askerî kısımlarından söz edip "ileri geri uzun muharebelerden" kesinlikle söz etmemesini rica etmişti. Kendisi bu talebi doğru bulmamakla birlikte bir amirinin emri olduğundan uymak zorunda kalmıştı. (Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.255-257.)

⁷⁶ **Vakit**, 24 Mart 1340/1924, s.2. Paşa'nın günlüklerinde Taşkışla'daki denetim günü 25 Mart olarak verilmişti. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s. 913.)

⁷⁷ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.912-913. Şevket Turgut Paşa, Milli Mücadele Dönemi'nde 1919 yılı içerisinde kurulan Birinci Damad Ferid Paşa hükümetinde Nafia, İkinci Damad Ferid Paşa hükümetinde Harbiye Nazırı olarak görev almıştı. (Sina Akşin,

28 Mart'ta, İstanbul'a gelmiş olan İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuad Paşa'yla birlikte İstanbul Murahhası Adnan Bey'i ziyaret etmişti. Ziyaret çıkışında bir gazeteci siyasi durum hakkında soru yöneltmek istediğinde: “Biz askeriz, bizde askerlikten maada havadis yoktur” sözleriyle buna izin vermemişti. Bunun üzerine İstanbul'daki askerî durum ve harp oyunları hakkındaki bir soruyu cevaplayarak İstanbul'un kendi görev alanında yer alması sebebiyle denetim faaliyetinde bulunduğunu söylemiş ve askerî birliklerde her zaman manevra ve harp oyunu çalışması yaptıklarını kaydetmişti⁷⁸. Aynı gün, Darülelhan tarafından düzenlenen musiki dinletisine katılmıştı⁷⁹.

Hava muhalefetinin de etkisiyle 29 ve 30 Mart günlerini evde geçiren Paşa, 31 Mart günü Darümuallimin'in kuruluş yıldönümü sebebiyle düzenlenen toplantıya katılmıştı. 1 Nisan'da Harbiye Mektebi'nde iki saatlik bir konferans verirken, 2 Nisan sabahı Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'ni denetlemişti⁸⁰. O günkü en önemli etkinliği ise Darümuallimin Konferans Salonu'ndaki alfabe konulu toplantıya katılmasıydı. Burada görüşlerini aktarırken sözlerine, Rüştüye'den itibaren tüm askerî okullarda yıllarca Fransızca dersi görmelerine karşın bu dilde doğru bir şekilde okuyabilene rastlayamadığını söyleyerek başlamıştı. Ardından Latincenin Türk diline uygunsuzluğu nedeniyle bu alfabeye taraftar olmadığını söyleyerek bunun kabul edilmesi halinde Türk dilinde bir “anarşi” başlayacağını öne sürmüştü. Eğitim sistemindeki yetersizliğe de değinen Paşa, buna karşılık Türk çocuklarının zekâ ve yeteneklerinin çok ileri bir seviyede olduğu yönündeki kanaatini paylaşmıştı⁸¹.

3 Nisan günü Harbiye Mektebi'nde bu kez Ermeni Harekâtı hakkında bir konferans vermiş, daha sonra Darülfünun'daki çay ziyafetine katılmıştı.

İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, [Mutlakiyete Dönüş 1918-1919], Cilt I, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s.201, 310, 364.)

⁷⁸ **Müstakil Gazete**, 29 Mart 1340/1924, s.1.

⁷⁹ **Tevhid-i Efkâr**, 29 Mart 1340/1924, s.1; **Vatan**, 29 Mart 1340/1924, s.3. Basındaki bu haberlere karşın Paşa'nın günlüklerinde 28 Mart gününü evde geçirdiği not edilmişti. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.913.)

⁸⁰ **Tanin**, 1 Nisan 1340/1924, s.2; **Vakit**, 1 Nisan 1340/1924, s.1; **Vatan**, 4 Nisan 1340/1924, s.2; Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.913-914. Paşa günlüklerinde Bahriye Mektebi'ne yönelik olumlu izlenimlerini yazmıştı.

⁸¹ **Tevhid-i Efkâr**, 3 Nisan 1340/1924, s.1-2. Kâzım Karabekir Paşa günlüklerinde, sözlerinin olumlu etki yaptığını belirtmiş ve Latince yerine birden fazla anlamlı kelimelerin atılması ve edatların ayrılması şeklindeki düşüncelerini belirtmişti. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.914.)

İstanbul'daki ikinci ziyaretinde gerçekleştirdiği bu çalışmaların ardından Fevzi Paşa'yla birlikte 4 Nisan 1924 tarihinde İstanbul'dan ayrılmış⁸² ve 9 Nisan'da Ankara'ya ulaşmıştı⁸³.

Kâzım Karabekir Paşa, 1924 yılındaki ikinci İstanbul ziyaretini 20-21 Mayıs 1924 arasında yapmıştı. Ancak bu geliş, İstanbul'a doğrudan bir ziyaret yapmaktan öte Fevzi Paşa'yla birlikte Trakya'da yapılacak atlı subay gezisine katılım için şehirden geçiş anlamını taşımaktaydı. Bu bağlamda Kâzım Karabekir ve Fevzi Paşalar maiyetleriyle birlikte 19 Mayıs'ta Ankara'dan İstanbul'a doğru yola çıkıp⁸⁴ 20 Mayıs sabahı şehre varmışlardı. Paşalar askerî törenle karşılanırken Trakya'daki harekât hakkında bilgi vermişlerdi. Kâzım Karabekir Paşa, o sırada Ankara'da oluşturulan ve kendisinin de yer aldığı komisyon hakkındaki bir soruya, bu komisyonun dış konuları inceleyen bir nitelik taşımadığı cevabını vermişti. Bu noktadan hareketle Musul görüşmeleriyle hiçbir ilgisinin olmadığını açıklamış ve asker kimliğini hatırlatarak askerinin siyasetle uğraşmayacağını kaydetmişti. Heyet programa uygun bir şekilde 21 Mayıs sabahı Sirkeci'den trenle yola çıkmıştı⁸⁵.

Trakya'daki askerî programın bitmesini takiben heyet 31 Mayıs 1924 akşamı İstanbul'a dönmüş⁸⁶ ve böylece Kâzım Karabekir Paşa'nın 12 Haziran gece yarısına kadar sürecek 1924 yılındaki üçüncü İstanbul ziyareti başlamıştı. Heyet İstanbul'a vardığında, Paşa Trakya'daki çalışmalardan memnun kaldığını söylemiş, dönüşlerinin İtalyanların askerî hareketliliği nedeniyle olduğuna yönelik söylentilerin sorulması üzerine, böyle bir durumun söz konusu olmadığını ve denetimler bittikten sonra doğal olarak geri döndüklerini belirtmişti. Doğu Bölgesi'ne gidip gitmeyeceği yönündeki bir soruya ise kendi ismiyle o bölgenin eşanlı bir şekilde akla geldiği cevabını verdikten sonra, oraya gitmesine dair bir emir almadığı gibi kendisinin de böyle bir düşüncesinin olmadığını kaydetmişti. Bununla birlikte uygun bir

⁸² **Vatan**, 4 Nisan 1340/1924, s. 2; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.259.

⁸³ **Anadolu'da Yenigün**, 10 Nisan 1340/1924, s.1.

⁸⁴ **Tanin**, 20 Mayıs 1340/1924, s.1; **Vatan**, 20 Mayıs 1340/1924, s.1. Paşa'nın 20 Mayıs 1924 tarihine kadar olan çalışmaları hakkında bk. Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.914-918; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.259-279.

⁸⁵ **Akşam**, 21 Mayıs 1340/1924, s.1; **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1340/1924, s.2; **Tanin**, 21 Mayıs 1340/1924, s.1; **Vakit**, 21 Mayıs 1340/1924, s.1; **Vatan**, 22 Mayıs 1340/1924, s.2.

⁸⁶ **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1340/1924, s.1.

zaman bulduğunda, ahalisi ve arazisiyle ruhi bir bağlılık kurduğu bölgeyi ziyaret etmek istemekteydi⁸⁷.

Kâzım Karabekir Paşa 1 Haziran günü, akşama kadar dairesinde kalmış, 2 Haziran'da önce Harbiye Nezareti binasında Trakya'daki atlı gezinin değerlendirmesini yapmış, akşamında ise Hariciye Murahhaslığında Adnan Bey'i ziyaret etmişti. 4 Haziran akşamı Matbuat Cemiyeti'ndeki genç ressamların sergisini ziyaret ederek genç yeteneklerin gösterdiği ilerlemenin takdir edilecek düzeyde olduğunu ifade etmiş ve deniz resimlerinin gelecek sergilerde daha çok olmasını arzu ettiğini söylemişti⁸⁸.

Paşa 5 Haziran günü denetim faaliyetinde bulunmuş,⁸⁹ 6 Haziran'da ise Veliefendi'de Sıpahtı Ocağı'nın düzenlediği ilkbahar at yarışlarının ikincisini izlemişti⁹⁰. 7-8 ve 9 Haziran günlerini denetim faaliyetlerine ayırırken,⁹¹ bu süreçte Sanayi Mektebi'ni de ziyaret etmişti. Burada, gençlik hakkındaki olumlu düşüncelerini dile getirmiş, geleceğe yönelik inancını vurgulamış, sanatın değerini ve ülkenin modern bilgilerle dolu sanatçılara olan ihtiyacını belirtmişti. Ziyarete yönelik bir izlenimde, Paşa'nın Birinci Ordu Müfettişi olduktan sonra Doğu'daki şehit çocuklarıyla bağlantısını kaybetmesine karşın, gezdiği her yerde öğrencilerle görüşmeye devam ettiği belirtilmişti. 11 Haziran sabahı Beykoz Darüleytamı'nı ziyaret eden Kâzım Karabekir Paşa, yetim çocukların oyunlarını izledikten sonra onlarla sohbet edip yemek yemişti⁹². Bu faaliyetlerinin ardından 12 Haziran 1924 gece yarısı İstanbul'dan ayrılmış⁹³ ve 14 Haziran'da Ankara'ya varmıştı⁹⁴.

Çalışmalarını üç ay boyunca şehir dışında sürdüren Kâzım Karabekir Paşa, Birinci Ordu Müfettişi sıfatıyla İstanbul'a yönelik son ziyaretini 18

⁸⁷ **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1340/1924, s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 1 Haziran 1340/1924, s.2. O dönemde İtalya'nın Rodos ve Kos adasına askerî yığınak yaptığı yönünde kamuoyuna yansıyan haberler Türkiye'de tedirginlik yaratmıştı. (**Müstakil Gazete**, 1 Haziran 1340/1924, s.1.)

⁸⁸ **İleri**, 2 Haziran 1340/1924, s.3; **Tevhid-i Efkâr**, 3 Haziran 1340/1924, s.1; **Vakit**, 5 Haziran 1340/1924, s.2; Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.921.

⁸⁹ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.921.

⁹⁰ **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1340/1924, s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 7 Haziran 1340/1924, s.5. Kâzım Karabekir Paşa günlüklerinde at yarışını izlediği günü 5 Haziran olarak not almıştı. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.921.)

⁹¹ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s. 921.

⁹² **Vakit**, 11 Haziran 1340/1924, s.1; **Vakit**, 12 Haziran 1340/1924, s.2; **Vatan**, 12 Haziran 1340/1924, s.2.

⁹³ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s. 922; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.281.

⁹⁴ **Anadolu'da Yenigün**, 15 Haziran 1340/1924, s.1.

Eylül-9 Ekim 1924 arasında gerçekleştirmişti. Bu çerçevede 18 Eylül sabahı Çanakkale üzerinden İstanbul'a gelmiş, mülki ve askerî erkân tarafından karşılandıktan sonra Kumandanlık Dairesi'ne geçmişti. 23 ve 24 Eylül günlerinde çeşitli askerî birlikleri denetlemiş, 25 Eylül'de önce Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni ardından Tophane'de açılan Leh sergisini ziyaret etmişti⁹⁵. 26 Eylül günü öğleden sonra fahri başkanı olduğu Vefa İdman Yurdu'nu gezerek idmancılarla görüşmüş⁹⁶, 27 Eylül günü öğleden sonra ise Kız Muallim Mektebi'ni ziyaret ederek öğrencilere hitaben bir konuşma yapmıştı⁹⁷. 28 Eylül'de ailesiyle birlikte Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ni ziyaret etmiş, ertesi gün Kız Sanayi Lisesi'ndeki gösteriyi izlemiş, 30 Eylül'de Maltepe'deki Piyade Endaht Mektebi'ni denetlemiş ve 3 Ekim'de malul gaziler yararına himayesinde Moda'da düzenlenen kayık yarışını takip etmişti. 3 Ekim gecesi ise Yıldız'da askerî denetimde bulunmuştu⁹⁸.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu dönemde öne çıkan etkinliği 6 Ekim İstanbul'un kurtuluşu törenine katılmasıydı. 6 Ekim sabahı Sultanahmet Meydanı'na gelen Kâzım Karabekir Paşa askerî birlikleri denetleyip selamlaşmış, daha sonra izcilerin olduğu alana giderek onlarla görüşmüştü. Bu sırada bir izciye o günün önemini sormuş, aldığı cevabı tamamlar bir şekilde bağımsızlık için yemin edildiğini belirterek 6 Ekim gününün o yemini hatırlattığını, geçmişteki ihanetlerin bir daha yaşanmayacağını ve gerekirse ölümü esirliğe tercih edeceklerini söylemişti. Bir başka izciye, izciliğin ne demek olduğunu ve görevini sormuş, buna karşılık izci sağlam bir bilinç için sağlam bir bünyeye sahip olmak gerektiği şeklinde cevap vermiş ve böylece vatana hizmet edebildiklerini söylemişti. Bunun üzerine Paşa, izcilerin dağlarda ve uzak yerlerdeki işlerinin ne olduğunu sormuş ve sorusunun cevabını yine kendisi vermişti. Ona göre izcilik, gençleri aynı zamanda savaşa hazırlamaktaydı. Zira izcinin de kaydettiği gibi “çürük bir madde” hiçbir işe yaramazdı ve bu nedenle gençliğin genç ve zinde bir şekilde yetişmesi

⁹⁵ **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1340/1924, s.2; **İkdam**, 19 Eylül 1340/1924, s.3; Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.930; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.297. Kâzım Karabekir Paşa, denetimlerin sonucundan genel olarak memnun kalırken bazı yerlerdeki eksikliklerin giderilmesi için gereken tedbirleri aldırılmıştı. Leh sergisine yönelik de olumlu izlenimini kaydetmişti. (Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.297.)

⁹⁶ **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1340/1924, s.5; **Vakit**, 27 Eylül 1340/1924, s.2.

⁹⁷ **Tanin**, 28 Eylül 1340/1924, s.2. Paşa kuruma yönelik olumsuz görüşlerini günlüklerinde dile getirmişti. (Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.931.)

⁹⁸ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.931; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.298. Kendisi askerî denetim sonucundan memnun kalmıştı.

önemliydi. Bu kapsamda izcilerin doğru bir şekilde beslenmelerinin önemine dikkat çekmiş ve bunun için ülkenin zengin olması gerektiğini belirtmişti. Bu açıdan artık yapılması gereken çok çalışıp iktisadi alanda güçlenmekti. Paşa daha sonra Mavnacılar Cemiyeti temsilcileriyle görüşerek onlara İstanbul'da kaç mavna olduğu ve işlerinin nasıl gittiği yönünde sorular sormuştu. Ardından Mehter Takımı üyeleri ve Hamallar Cemiyeti temsilcileriyle görüşmüş ve halkın alkış ve tezahüratı eşliğinde Taksim'e gitmişti. Taksim Meydanı'na geldiğinde, İstanbul halkını sevinçli görmekten duyduğu mutluluğu belirterek duygularını açıklamış ve saat on birde başlayan resmî geçit törenini izlemişti. Törenin ardından konuşan Şehremini Emin Bey Türk ordusuna teşekkür ederken,⁹⁹ Paşa da bu övgülere ordu adına teşekkür etmişti. Ancak ona göre vatani büyük bir felaketten kurtaran asıl güç Türk milletiydi. Zira bir millet ne kadar güçlüyse ordusu da o denli güçlü olacaktı. Her yıl İstanbul'un kurtuluşuna yönelik bir tören düzenlemek ise aynı zamanda yeni nesillere önemli bir uyarı anlamına gelmekteydi. Bu uyarının Türk milletinin bağımsızlık azmi olduğunu dile getiren Kâzım Karabekir Paşa bu düşüncesini şu sözlerle somutlaştırmıştı: "...bugün burada ve her köşede toplanan İstanbul halkının, yeni neslin bağıracağı söz ancak şu cümleler olacaktır: Bu millet artık ayaklar altında ezilemez. Hür yaşar; hür ölür."¹⁰⁰ Törenin ardından, gece Şehremaneti tarafından kendisinin ve Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa'nın şerefine bir ziyafet verilmişti¹⁰¹.

Kâzım Karabekir Paşa bu törenden sonra şehirdeki son faaliyetlerini gerçekleştirerek 7 Ekim günü Harbiye Mektebi ile Ortaköy Darülinası'nı ziyaret etmiş, 8 Ekim'de Selimiye Kışlası'ndaki askerî birlikleri denetlemiş ve son olarak Validebağ'daki Darüleytamı gezmişti¹⁰². Bu sırada İngilizlerle gerginleşen ilişkiler nedeniyle Fevzi Paşa'dan gelen şifreli telgrafla hemen Ankara'ya dönmesi istendiğinden, 9 Ekim'de İstanbul'dan hareket ederek 11

⁹⁹ **Cumhuriyet**, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.1; **İkdam**, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.1; **İleri**, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.1; **Tanin**, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.1; **Vakit**, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.2; **Vatan**, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.1-2.

¹⁰⁰ **Akşam**, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.1; **Tanin**, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.1. Ayrıca bk. Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.299.

¹⁰¹ **Tanin**, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 8 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.3. Tevhid-i Efkâr gazetesinin haberine göre Kâzım Karabekir Paşa ziyafete katılmamıştı.

¹⁰² Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.931; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.299-300; **Vatan**, 9 Teşrin-i evvel 1340/1924, s.5.

İSTANBUL MİLLETVEKİLİ VE BİRİNCİ ORDU MÜFETTİŞİ KÂZIM KARABEKİR
PAŞA'NIN İSTANBUL ZİYARETLERİ (1923-1924)

Ekim 1924'te Ankara'ya ulaşmış¹⁰³ ve böylece 1924 yılındaki son İstanbul ziyaretini tamamlamıştı. Kâzım Karabekir Paşa, 26 Ekim 1924'te Birinci Ordu Müfettişliği görevinden, 25 Kasım 1924'te ise Cumhuriyet Halk Fırkası üyeliğinden istifa ederek ayrılmış ve 27 Kasım 1924'te TCF Genel Başkanlığına seçilmişti¹⁰⁴.

¹⁰³ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, s.931-932; Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s.300-301.

¹⁰⁴ Çiftçi, **a.g.e.**, s.207, 219.

SONUÇ

Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul Milletvekili ve Birinci Ordu Müfettişi olarak İstanbul'a 1923 yılında iki ve 1924 yılında dört olmak üzere toplam altı ziyaret gerçekleştirmiştir. Kendisinin dört buçuk yılı aşkın bir aradan sonra 10-24 Kasım 1923 arasında gerçekleştirdiği ilk İstanbul ziyareti, Millî Mücadele'nin de etkisiyle ayrı bir önem kazanmış ve kamuoyunda büyük bir ilgi yaratmıştır. İstanbul'a gelişinde büyük bir coşkuyla karşılanan Paşa, şehirde kaldığı süre zarfında, milletvekili ve asker kimliğiyle birçok etkinlik gerçekleştirmiştir. Paşa'nın bu faaliyetleri basında ayrıntılı bir şekilde yer aldığı gibi kendisinin Doğu Cephesi'ndeki başarılarıyla birlikte yetim çocuklara dair yardımları öne çıkarılmıştır. Ziyareti sırasında birçok konuya dair görüşlerini paylaşan Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul Şehremini'nin seçimle göreve gelmesi gerektiğini belirtmiş, istibdat düzenine olan karşıtlığını sergileyip Cumhuriyet yönetimine taraftar olduğunu söylemiş, gerek İstanbul'a gerekse İstanbul basınına yönelik olumlu görüşlerini aktarmış ve Hilafet tartışmalarına dair düşüncelerini ifade etmiştir. Ayrıca manevi değerleri ön plana çıkararak geçmişteki gibi yanlış bir Batılılaşma düşüncesine kapılmamak gerektiğini kaydetmiş ve iktisadi yaşamla birlikte eğitim, sağlık ve sporun önemini vurgulayıp çok çalışmak gerektiği mesajını vermiştir.

Kâzım Karabekir Paşa'nın 1923-1924 arasında yaptığı diğer İstanbul ziyaretlerinde ise denetim faaliyetleri ağırlık taşımaktadır. Kamuoyu ilgisinin bir ölçüde devam ettiği bu gezilerinde askerî kimliği nedeniyle siyasi konulara girmeyeceği mesajını vermiş ve ilgisini daha çok denetim ve ziyaretler üzerinden ekonomik ve sosyal konulara yöneltmiştir. Bu çerçevede denetlediği kurumlar hakkındaki eleştiri ve önerilerini ortaya koyarak iktisadi bağımsızlık vurgusu yapmış, eğitimdeki eksiklikleri belirtip çözüme dönük fikirlerini sergilemiş ve bir karmaşaya yol açacağı endişesiyle Latin kökenli alfabeyle karşı olduğunu açıklamıştır. 6 Ekim 1924'deki İstanbul'un kurtuluşu töreninde ise, Türk milletinin azmini öne çıkarıp bir kez daha millî hâkimiyet vurgusunda bulunmuştur.

Tüm bu yönleriyle Kâzım Karabekir Paşa'nın İstanbul ziyaretleri, şahsına yönelik İstanbul kamuoyunun ilgisini ortaya koymasının yanı sıra kendisinin askerî çalışmalara verdiği önemi göstermiş, ekonomik, sosyal ve siyasal alandaki görüşlerini toplumla paylaşmasına olanak sağlamıştır. Onun bu

İSTANBUL MİLLETVEKİLİ VE BİRİNCİ ORDU MÜFETTİŞİ KÂZİM KARABEKİR
PAŞA'NIN İSTANBUL ZİYARETLERİ (1923-1924)

görüşleri, genel başkanlığını üstleneceği TCF programı üzerinde de etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

Akgün, Seçil Karal, **Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik (1924-1928)**, Genişletilmiş 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul 2006.

Akşam, 11 Teşrin-i sani 1339/1923.

Akşam, 16 Teşrin-i sani 1339/1923.

Akşam, 18 Teşrin-i sani 1339/1923.

Akşam, 19 Teşrin-i sani 1339/1923.

Akşam, 21 Mayıs 1340/1924.

Akşam, 24 Teşrin-i sani 1339/1923.

Akşam, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, [Mutlakiyete Dönüş 1918-1919]**, Cilt I, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

Anadolu'da Yenigün, 10 Nisan 1340/1924.

Anadolu'da Yenigün, 15 Haziran 1340/1924.

Anadolu'da Yenigün, 18 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Baran, Tülay Alim, "İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XV, S 44, Temmuz 1999, s.627-643.

Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi, Altıncı Devre-i İntihabiye-İkinci İçtima 1 Teşrin-i evvel 1339-6 Şubat 1340, Şehremaneti Matbaası, İstanbul 1341.

Cumhuriyet, 1 Haziran 1340/1924.

Cumhuriyet, 19 Eylül 1340/1924.

Cumhuriyet, 21 Mayıs 1340/1924.

Cumhuriyet, 27 Eylül 1340/1924.

Cumhuriyet, 7 Haziran 1340/1924.

Cumhuriyet, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924.

Çiftçi, Ali, **Kâzım Karabekir'in Siyasal Hayatı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

Hâkimiyet-i Milliye, 14 Teşrin-i sani 1339/1923.

Hâkimiyet-i Milliye, 15 Teşrin-i sani 1339/1923.

Hâkimiyet-i Milliye, 20 Teşrin-i sani 1339/1923.

Hanioglu, M. Şükrü, "Enver Paşa (1881-1922)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 11. Cilt, İstanbul 1995, s.261-264.

İctihad, No 160, 1 Kanun-ı evvel 1923.

İkdam, 11 Teşrin-i sani 1339/1923.

İkdam, 13 Teşrin-i sani 1339/1923.

İkdam, 15 Teşrin-i sani 1339/1923.

İkdam, 16 Teşrin-i sani 1339/1923.

İkdam, 17 Kanun-ı evvel 1339/1923.

İkdam, 17 Teşrin-i sani 1339/1923.

İkdam, 18 Mart 1340/1924.

İkdam, 19 Eylül 1340/1924.

İkdam, 19 Teşrin-i sani 1339/1923.

İkdam, 20 Teşrin-i sani 1339/1923.

İkdam, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924.

İkdam, 8 Kanun-ı evvel 1339/1923.

İleri, 11 Teşrin-i sani 1339/1923.

İleri, 13 Teşrin-i sani 1339/1923.

İleri, 16 Teşrin-i sani 1339/1923.

İleri, 17 Teşrin-i sani 1339/1923.

İleri, 18 Teşrin-i sani 1339/1923.

İleri, 19 Teşrin-i sani 1339/1923.

İleri, 2 Haziran 1340/1924.

İleri, 20 Teşrin-i sani 1339/1923.

İleri, 21 Teşrin-i sani 1339/1923.

İleri, 22 Teşrin-i sani 1339/1923.

İleri, 24 Teşrin-i sani 1339/1923.

İleri, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924.

İleri, 9 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Karabekir, Kâzım, **Çocuk Davamız**, Yay. Haz. Ziver Öktem, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

Karabekir, Kâzım, **Günlükler (1906-1948)**, 2. Cilt, Çeviriyazı: Budak Kayabek, Haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Karabekir, Kâzım, **Paşaların Kavgası**, 6. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 2005.

Kılıç, Erhan, Ok, Kenan, “Kâzım Karabekir Paşa: Kurtuluş Savaşı’nı Ormanlar Sayesinde Kazandık”, **Ormancılık Araştırma Dergisi**, C 5, S 2, 2018, s.123-134.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Kâzım Karabekir**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Küçük, Cevdet, “Kâzım Karabekir (1882-1948)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 25. Cilt, Ankara 2002, s.150-152.

Müstakil Gazete, 1 Haziran 1340/1924.

Müstakil Gazete, 29 Mart 1340/1924.

Özkaya, Yücel, “Türk Basınında Cumhuriyetin İlânının Öncesi ve Sonrası”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C III, S 11, 1993, s.279-310.

Resimli Gazete, Sene 1, No 12, 24 Teşrin-i sani 1339/1923.

Resmî Ceride, Sene 1, No 49, 27 Kanun-ı evvel 1339.

Resmî Ceride, Sene 2, No 63, 6 Mart 1340.

Satan, Ali, **Halifeliğin Kaldırılması**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008.

Sebilürreşad, C 23, No 576, 22 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tanin, 1 Nisan 1340/1924.

Tanin, 10 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Tanin, 11 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tanin, 14 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Tanin, 14 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tanin, 16 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tanin, 17 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tanin, 18 Mart 1340/1924.

Tanin, 20 Mayıs 1340/1924.

Tanin, 21 Mayıs 1340/1924.

Tanin, 28 Eylül 1340/1924.

Tanin, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924.

Tanin, 8 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Tanin, 9 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 1 Haziran 1340/1924.

Tevhid-i Efkâr, 10 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 11 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 13 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 14 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 15 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 16 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 17 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 18 Mart 1340/1924.

Tevhid-i Efkâr, 18 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 19 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 22 Teşrin-i sani 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 29 Mart 1340/1924.

Tevhid-i Efkâr, 3 Haziran 1340/1924.

Tevhid-i Efkâr, 3 Nisan 1340/1924.

Tevhid-i Efkâr, 7 Haziran 1340/1924.

Tevhid-i Efkâr, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924.

Tevhid-i Efkâr, 8 Teşrin-i evvel 1340/1924.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, 2. Baskı, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

Turan, Namık Sinan, “Son Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesinden İlga Sürecine Hilafet Tartışmaları ve Kâzım Karabekir”, **Kâzım Karabekir Sempozyumu I (2 Kasım 2010)**, Yay. Haz. Pınar Feyzioğlu Akkoyunlu, y.y., t.y., s.43-68.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Yer Bilgisi: 78-518-6, Dosya Ek: 79, Tarih: 20.03.1923.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), 17/83, 18.03.1923.

Vakit, 1 Nisan 1340/1924.

Vakit, 11 Haziran 1340/1924.

Vakit, 11 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vakit, 12 Haziran 1340/1924.

Vakit, 13 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vakit, 14 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vakit, 15 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vakit, 16 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vakit, 17 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vakit, 18 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vakit, 20 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vakit, 21 Mayıs 1340/1924.

Vakit, 21 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vakit, 24 Mart 1340/1924.

Vakit, 25 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vakit, 27 Eylül 1340/1924.

Vakit, 5 Haziran 1340/1924.

Vakit, 6 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Vakit, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924.

Vakit, 8 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Vatan, 11 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Vatan, 11 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vatan, 12 Haziran 1340/1924.

Vatan, 13 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Vatan, 13 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vatan, 14 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Vatan, 15 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vatan, 17 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vatan, 18 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vatan, 20 Mayıs 1340/1924.

Vatan, 20 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vatan, 21 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vatan, 22 Mayıs 1340/1924.

Vatan, 22 Teşrin-i sani 1339/1923.

Vatan, 24 Mart 1340/1924.

Vatan, 29 Mart 1340/1924.

Vatan, 4 Nisan 1340/1924.

Vatan, 7 Teşrin-i evvel 1340/1924.

Vatan, 9 Teşrin-i evvel 1340/1924.